

Ա.

ՊԼԱՏՈՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

1. Պղատնոն եւ նրա ժամանակը

Աւելի ոխալ բան չկայ այն լայն տարածուած հայեացքից, որպէս թէ գոյքի հաւասարութիւնը (կոմմունիզմ) հակասում է մարդու իրան գոյութեան, մարդկային բնութեան: Ընդհակառակն,—մարդկութեան որրանում գոյութիւն ունէր գոյքի հաւասարութիւնը և դեռ մինչև մեր ժամանակն էլ երկրագնդի ժողովրդները մեծամասնութեան հասարակական հիմունքն է եղել:

Գոյութեան կռուի օրէնքների հետ ամենից անհաշտ մէկը լինելով նա, ընդհակառակն, մարդկութեան ամենակարեւոր դէնքն է եղել այդ կռուի մէջ: Նախապատմական ժամանակների մերկ և անդէն մարդիկ միայն սերտ միանալով և շատ ու քիչ աչքի ընկնող խմբակցութիւններ կազմելով են կարողացել թաւանտառների սարսափելի թշնամիներից պաշտպանուել: Նախնական մարդը միմիայն իւր համայնքի մէջ և նրա հետ միասին է ապրել. նրա անձնաւորութիւնը խմբակցութեան անբաժան մասն էր կազմում: Համայնքի մէջ էին մարդիկ հայթայթում իրանց գոյութեան միջոցները. խմբովին որս էին անում, խմբովին ձկնորսութեամբ զբաղուում,—համայնքի մէջ ապրում, խմբովին պաշտպանում իրանց ընդհանուր բնակարանը,—ընդհանուր հողը:

Սակայն արդիւնաբերութեան զարգացմամբ այդ բոլորը փոխուեց: Արդիւնաբերութեան զարգացումը ընդհանուր սեպհականութեան հետ ստեղծագործել է նաև մասնաւոր սեպհականութիւն: Այս վերջինը ոկղբում ընդգրկում էր լոկ մի քանի աննշան անձնական գործածութեան վերաբերեալ առարկաներ, որոնք դուրս էին ածուում պատրաստողների ձեռքով, զարդեր, զէնքեր և այլ այնպիսի առարկաներ, որոնք այնքան, այնպէս առած, միացած էին մարդկանց հետ, որ նրանց մահից յետոյ յաճախ գերեզման էին դրուում:

Բայց մասնաւոր սեպհականութեան ծաւալն ու նշանակութիւնը աստիճանաբար մեծանում էին. նա սկսեց տարածուել նոյնպէս արդիւնաբերութեան աւելի նշանաւոր միջոցների վրայ,

և բռնեց վերջապէս արդիւնաբերութեան միջոցներէց ամենակարեւորը, մեր գոյութեան հիմքը—հողը: Որսորդութիւնը և անասնապահութիւնը դեռ ևս պահանջում էին հողերի ընդհանուր տիրապետութիւն: Երկրագործութիւնը կատարելապէս տարրեր է: Մինչև ներկայ գիւղատնտեսական խոշոր արդիւնաբերութեան զարգացումը երկրագործութիւնը յաջող էր առաջ գնում առանձին ընտանիքների մասնաւոր տնտեսութեամբ, իսկ այդ մասնաւոր տնտեսութիւնը իւր զարգացման համար պահանջում էր հողի մասնաւոր սեպհականութիւն:

Որտեղ երկրագործութիւնը զարգանում է, և վերացում են նրա տնտեսական նախնական ձևերը, այնտեղ աւելի և աւելի զարգանում է հողերի մասնաւոր սեպհականութեան պահանջը:

Ամենից առաջ քաղաքների արդիւնագործութեան և վաճառականութեան զարգացումն է արդիւնաբերութեան միջոցների և արդիւնների մասնաւոր սեպհականութեան զազաւար ստեղծում:

Բայց մասնաւոր սեպհականութեան սահմանը ոչ միայն աւելի և աւելի է ընդարձակուում, այլ և ինչքան զարգանում են մասնաւոր սեպհականութեամբ պայմանաւորուած վաճառականական յարաբերութիւնները և արդիւնաբերութեան միջոցները, այնքան նա մէկը միւսի յետեւից կորցնում է այն սահմանափակումները, որոնք աւելի և աւելի անտանելի են դառնում նրա համար:

Ձուտ անձնական սեպհականութիւնից, որ տիրոջ մահից յետոյ ոչնչացել է կամ անցել համայնքին, նա դառնում է ժառանգական սեպհականութիւն:

Սկզբնական հաւատարմութիւնը չբացել է. մասնաւոր սեպհականութիւնը ընդհանուր ոյժ է դարձել, համայնքը բաժան—բաժան եղել սեպհականատէրերի, որոնք իշխում էին, և սեպհականութիւնից զրկուածների, որոնք կախում ունէին ուրիշներից. մասնաւոր սեպհականութիւն ձեռք բերելը դարձել է ընդհանուր անհրաժեշտութիւն: Փողի երեւան գալով հայթաթելու ձգտումը դարձել է մի անյադ ծարաւ:

Քործածական առարկաների կարիքը անընդհատ սահմանափակուում է: Քանի որ հարստութիւնը բաղկացած է միայն գործածական առարկաներից, ոչ ոք աւելին չի ցանկանում՝ քան ինչ որ պէտք է գուրեհկան և հանգիստ կեանք վարելու համար: Իսկ փողը բաւական չի լինում, որովհետև դա այնպիսի ապրանք է, որով կարելի է ձեռք բերել ուրիշ ամեն տեսակ բան,—որ երբեք չի փչանում և միշտ կարող է պէտք գալ: Այնուհետև

գանձ ու կարողութիւն ժողովելը կեանքի խնդիր է դառնում այն տեսակ հարուստների ու կալուածատէրերի համար, որոնք աւելի ունին, քան կարիքն է պահանջում: Հարստութեան և աղքատութեան հակադրութիւնը այժմ կարող է շատ անշարժելի դառնալ. այդպէս էլ լինում է ամեն տեղ, որտեղ դրա համար միայն անհրաժեշտ պայմաններ են երևան գալիս:

Այդ ճանապարհով փոփոխուում են մարդկանց միմիանց հետ ունեցած յարաբերութիւնները, նոցա բոլոր մտածողութիւնը, բոլոր գոյութիւնը: Անձնուիրութիւն դէպի հասարակութիւնը և ինքնազոհողութիւնը առաջ մարդու գլխաւոր բարեգործութիւններն էին: Նրանք այժմ աւելի և աւելի անյայտանում են: Ամեն մարդու աչք իւր առաջ լոյս կտայ. հասարակութիւնը բաժանուում է դասակարգերի, որոնք կատաղի կերպով իրար հետ կռիւ են մղում. դասակարգերը բաժանուում են անհատների, որոնցից իւրաքանչիւրը ի նկատի ունի միայն իւր շահը, աշխատում է ըստ կարելւոյն քիչ աւել համայնքին և շատ վերցնել նրանից: Աւելի և աւելի են թուլանում առանձին անձերին համայնքի հետ միացնող և հէնց համայնքը մի ամբողջութիւն դարձնող կապերը, նա կորչում է կամ բաժին դառնում որեւէ ժողովրդի, որ իւր յետադիմութեան մէջ էլ պահպանել է գոյքի հաւասարութեան ոյժն ու քաջութիւնը:

Այդպէս է անցեալի բոլոր ցեղերի և պետութեանց պատմութիւնը:

Կարող է պատահել, որ աւելի արագ և աւելի աղքատ կերպով Աթէնքում է կատարուել այդ գործողութիւնը: Պարսկական պատերազմների վախճանից մինչև Փիլիպպոս Մակեդոնացու Յունաստան նուաճելու շրջանը հաղիւ ընդգրկում է մէկ և կէս դար (479—338 մեր տարեթից առաջ): Այդ շրջանի սկզբում մենք (չհաշուելով ստրուկներին, որոնք, միևնոյն է, չէին պատկանում համայնքին) ի հարկէ, արդէն գտնում ենք դասակարգային տարբերութիւններ և դասակարգային հակադրութիւններ, այն է արտօնեալ ազնուականներ և ժողովրդի իրաւազուրկ խաւեր, հարուստներ և աղքատներ,—բայց այդ հակասութիւնները դեռ ևս այն աստիճանի չհասան, որ կարողանային ճնշել աղատ մարդկանց մէջ դէպի պետութիւնն ունեցած ընդհանուր հետաքրքրութիւնը: Այդ շրջանի վերջին եռեակում Ատտիկայում ստրուկների բազմութեան հետ միասին արդէն գոյութիւն ունէին բացառապէս հարուստներ և աղքատներ:

«Առաջուայ ժամանակներում», գոչեց այն ժամանակ ապրող Դեմոսթենէս ճարտասանը իւր դատաստանական ճառերից

մէկուում: «ուրիշ տեսակ էր, քան այժմ: Այն ժամանակ ինչ որ պատկանում էր պետութեան, հարուստ էր և փայլուն, բայց քաղաքացւոց մէջ ոչ ոք տրտաքին տեսքով չէր տարբերուում մի ուրիշից: Այժմ էլ ձեզանից իւրաքանչիւրը տկանատես լինելով կարող է համոզուել, որ Թեմիտոկլէսի, Միլտիադէսի և հին ժամանակուայ այլ մեծ մարդկանց ընակարանները իրանց համաքաղաքացիների ընակարաններից աւելի գեղեցիկ և փառահեղ չեն եղել երբէք: Բայց նոցա ժամանակ կանգնեցրած հասարակական շէնքերն ու յիշատակարանները այնպէս մեծապանծ և փառահեղ էին, որ յաւիտեանս անդուգական կը մնան. խօսքս սրահների, (пропyleи), ղինարանի, սիւնասրահների (колоннада), պիւնտիան նաւահանգստի շէնքերի և մեր քաղաքի այլ հասարակական հաստատութիւնների մասին է: Իսկ այժմ կան այնպիսի պետական մարդիկ, որոնց մասնաւոր ընակարանները իրանց փառահեղութեամբ նոսմացնում են շատ հասարակական հաստատութիւններ, և որոնք այնքան ահագին քանակութեամբ հողեր են ձեռք բերել, որ դուք բոլորդ, որ նստել էք այստեղ իբրև դատաւորներ, *) ձեր բոլոր անշարժ կայքերի տարածութեամբ չէք կարող համեմատուել նրանց հետ: Դրա համար էլ այժմ, այն բոլորը, ինչ որ այժմ պետութիւնը շինում է, այնքան աղքատիկ և չնչին է, որ ամօթ է ասելը»:

Այդ երեսոյթը կարելի էր ամբողջ Յունաստանում նկատել, բայց ամենից պայծառ կերպով աչքի էր ընկնում Աթէնքում, որովհետև Աթէնքը շնորհիւ պարսկական պատերազմների՝ Յունաստանի ամենագործող պետութիւնը դարձաւ, և փրկեց յունական ազատութիւնը պարսկական լծից միմիայն նրա համար, որպէսզի նրանց վրայ դնէ իւր սեպհական լուծը: Եղէյեան ծովի ափերի և կղզիների (նոյնպէս և նրանից դուրս եղած մի քանի ծովափնեայ քաղաքներ և կղզիներ) դրեթէ ամբողջ ընակչութիւնը հպատակ և հարկատու էր դարձել Աթէնքին: Սարուկների աշխատանքի և ծաղկած վաճառականութեան օգուտների հետ պատերազմական աւարը և հպատակներից ժողոված հարկերը դարձան Աթէնքի ընակչութեան համար մշտական եկամուտի աղբիւրներ, և միջոց տուին հարուստներին աւելի հաջողանալու, իսկ այն ազատ մարդկանց, որոնք ապրում էին պետական ռոճկով, սովորեցրին անգործութեան, պատառաքոյժ դարձրին,—

*) Աթէնքի դատարանները (դիկաստերիաներ) երդուեալների դատարաններ էին. նրանցից ամեն մէկը բաղկացած էր հինգ հարիւր երդուեալ դատաւորներից (հելլատներից).

այդպիսով անբարոյականացրին և թուլացրին ամբողջ ընտելութիւնը: Բայց նրանք միջոց դարձան միևնոյն ժամանակ ատելութիւն առաջ բերելու դէպի Աթէնացիք ամբողջ Յունաստանի կողմից:

Վերջապէս գործը կեանքի և մահուան կռուի հոսաւ աւելի զօրեղացող Աթէնքի և Պելոպոնէոսի անկախ իշխանութիւնների մէջ, որոնք դեռ Աթէնքից չէին նուաճուել և դաժնութեամբ էին Սպարտայի զեկալարութեան տակ: Բայց այդ կռիւք միայն մի կռիւ չէր՝ ուղղուած Աթէնքի գերիշխանութեան դէմ, դառամկալարութեան և ազնուականութեան մէջ եղած մի կռիւ էլ էր: Աթէնքը Յունաստանի ամենաազնուական իշխանութիւնն էր, Սպարտան — ամենաազնուականը: Աթէնքին ենթարկուող բոլոր իշխանութիւններն մէջ գլխաւորապէս զրկանքի ենթարկուողները ազնուականներն էին՝ ամենից առաջ նրանց էին կողոպտում և ոչ թէ ժողովրդին: Հէնց Աթէնքում, ինչքան որ այդ կարելի էր, ժողովուրդը պետական ծանրութիւնները թողել էր ազնուականների և հարուստների վրայ: Այդ պատճառով ազնուական և հարուստ դասակարգերը ամենախիտ ատելութեամբ էին լցուած դէպի աթէնացիք. նոյն իսկ Աթէնքում ընկերավարական երկպառակութիւնը, հարուստների և աղքատների միջի հակադրութիւնը այն աստիճանի հասաւ, որ ազնուականներն ու հարուստները յարաբերութիւն էին սկսել և դաւադրութիւններ սարքում երկրի թշնամու, Սպարտայի հետ: Վերջինիս յաղթութիւնը ժողովրդի տիրապետութեան լուծը թօթափելու լաւագոյն միջոցն էր համարուում նրանց համար:

Աթէնացւոց և Սպարտայի կռիւը, այսպէս կոչուած Պելոպոնէոսեան պատերազմը տևեց մօտ երեսուն տարի (431—404) և վերջացաւ աթենական զօրութեան կատարելապէս ոչնչացմամբ: Աթենական իշխանութիւնը փոփոխուեց և ոահմանափակուեց մինչև Ատտիկայի ոահմանները, և Սպարտային ենթարկուեցաւ: Առաջուայ ռամկալարութեան տեղը բռնեց Սպարտայի ընտանրութիւնից զուրկ վերակացուների կառավարութիւնը:

Դա այնպիսի մի դրութիւն էր, որ առանձնապէս խորհրդածութիւն էր առաջ բերում, հարկադրում էր մտածել պետութիւնների ծաղկման և անկման պատճառների մասին: Ամենալաւ պետական կազմակերպութեան հարցը այն ժամանակ սկսեց բոլորին հետաքրքրել:

Այդպիսի պատմական հանգամանքներում մեծացաւ Պլատոնը: Նա ծնուել է Աթէնքում Պելոպոնէոսեան պատերազմի սկսուելուց մի քանի տարի յետոյ*), և պատկանում էր հին

*) Նրա ծննդեան տարին իսկապէս անյայտ է, դա համարուում է շուրջ 429—427 թ. Քրիստոսի ծննդից առաջ:

ազնուական սերնդին: Եւ նա երբէք չէր հրաժարուում իւր ազնուական ծագումից, այլ միշտ զգուանքով էր վերաբերուում դէպի ռամկավարութիւնը: Ապրելով անտեսական բարեբաւակի պայմաններում՝ նա կարողացաւ ամբողջովին իւր մտաւոր ընդունակութիւնների զարգացման նուիրուել, և վաղ սկսեց զբաղուել քանաստեղծութեամբ և իմաստասիրութեամբ: Սոկրատի հետ ունեցած ծանօթութիւնը, — հաւանական է նրա կեանքի քսաներորդ տարին, — նրա վրայ վճռական ազդեցութիւն ունեցաւ:

Այդ ժամանակից նա ամբողջովին նուիրուեց իմաստասիրութեան, և Սոկրատի ամենազործունեայ աշակերտը դարձաւ: Բայց նա Սոկրատի գաղափարների շրջանը ընդարձակեց ինքնուրոյն զբաղմունքներով *), և իւր բարեկամի ու ուսուցչի մահից

*) Նրա վրայ աւելի ազդեցութիւն թողեցին Պիւթագորեաների ուսումը եւ մատեմատիկայի խոր ուսումնասիրութիւնը:—Ընդ նմին թոյլ ենք տալիս մեզ հետեւեալ նկատողութիւնը անելու Պիւթագորոսին յաճախ կոչում են (ծն. 600 թ. եւ մեռել 540 Քր. առաջ) կոմմունիստ (գոյրի հաւատարմեան գաղափարն ընդունող) եւ կոմմունիստական զաշնակցութեան հիմնադիր: «Բարձր կարգի Պիւթագորեանները, ասում է Յեյլերը, յունական իմաստասիրութեան ամենալաւ ծանօթներից մէկը:—ասպրում էին, վերջին տեղեկութիւնների համաձայն, գոյրի եւ ստացուածքի կատարեալ հաւասարութեամբ եւ զրա համար ճիշտ հաստատուած օրէնքներ ունէին, որ նրանք յարգում էին իրրեւ աստուածային կարգադրութիւն: այդ օրէնքներով բացի վշէ զգեստից՝ սահմանուած էր արեւնոտ զոհերից, մսեղէն կերակրից, բակլայից եւ այլ մի քանի սննդարար նիւթերից՝ ժուժկալութիւն: պիւթագորեաններին վերադրում են նոյնպէս ամուրիութեան սկզբունքը»: «Սակայն, — շարունակում է Յեյլերը, — աւելի հին վկայողները գոյրի այդ հաւասարութեան մասին ոչինչ չգիտեն»:—Եւ նա հետեւեալ եզրակացութեան է դալիս. «Բոլորովին անտարակոյս է, որ յետագայ պատմաբանների կարծիքը նոցա գոյրերի հաւասարութեան մասին առասպելական են»: (Zeller, die philosophie der griechen, 3 Aufl., Leipzig 1869, I, երես 270—279): Յամենայն դէպս պիւթագորեանների կեղծ կալուածական հաւատարմութիւնը յետագայ դիւտ է, ստեղծագործած, ի հարկէ, պլատոնականի մեւով: Ոչ մի կերպով չի կարելի ասել, որ Պլատոնի գոյրի հաւասարութիւնը Պիւթագորոսից է փոխանցած:

Յունական կոմմունիզմի պատմական տեսութիւններում պլատոնական կոմմունիզմին կից տեղ է բռնում սովորաբար պիւթագորեան կոմմունիզմը: Բաւական էր, որ այստեղ նրանցից մէկի առասպելական լինելը ցոյց տուինք: Հմմ. այդ մասին բացի Յեյլերից, R. Pöhlmann, geschichte

յետոյ դէպի եզիպտոս, Կիւրենիա, հարաւային Իտալիա և Սի-
կիլիա կատարած ճանապարհորդութիւններով:

Իւր ճանապարհորդութիւններէց Վերադառնալով՝ նա Ա-
թէնքում հասարակական ուսուցիչ դարձաւ: Բայց յետագանե-
րում նա իւր ուսուցչական գործունէութիւնն ընդհատեց երկու-
անգամ երկարատե ճանապարհորդութիւններ կատարելու Սի-
կիլիայում:

Այդ ճանապարհորդութիւններէ պատճառը շատ ընտրոշիչ է
Պլատոնի ժամանակուայ քաղաքական կեանքի անկման վերաբեր-
մամբ: Պլատոնը քաղաքական առանձին սկզբունքներէ ծրագիր
է մշակել, որոնց մասին կասենք յետոյ, բայց նրա մտքովն էլ
չի անցել իւր համոզմունքներն ու հայեացքները գլուխ բերելու
համար դոնէ մի բան անել՝ միջամտելով քաղաքական կեանքին:
Բայց, սակայն, այդ չի նշանակում, որ նրա գաղափարները
պետութեան և համայնքի մասին անգործնական են և պիտի
մնան լոկ երեւակայութիւններ:

368 թուին մեռաւ Դիոնեսիոս Աւագը, սերակուգացի
բռնակալը (ինքնակալ): Նորա որդին, Դիոնեսիոս կրտսերը մի
քանի իմաստասերական յօդուածներ մշակեց և վերանորոգիչ
հարմարութեաւ: Ընչպէս որ այդ, ըստ երևոյթին, իսկզբանէ
անտի դահաժառանգների համար սովորական էր: Պլատոնի
բարեկամ Դիոն և Դիոնեսիոսի աներձագը յոյս ունէին Դիոնե-
սիոսին տրամադրել յօդուած իրանց ձգտումներէ: Այդ դիտաւո-
րութեամբ էլ ճանապարհ ընկաւ Պլատոնը, որպէսզի բռնաւորի
միջոցով հասնի այն բանին, ինչ որ ինքը ռամիւլարական
պետութեան մէջ համարձակ կերպով գլուխ բերելու ձգտում
չի ունեցել, — իւր քաղաքական գաղափարներէ իրագործմանը
հասնել:

Հետկանալի է, նա ծանր հիտսթափութիւն զգաց: Դիոնե-
սիոսը սիրում էր իւր արքունիքում իմաստասէրներ, գիտուններ
տեսնել, որոնք փայլ էին տալիս նրա նիստ ու կացին, բայց նախ
չպիտի թունաւորէին նրա ուրախութիւնները — զինու, կնոջ և երգի
չնորհները: Երբ որ իմաստասէրները սկսեցին նրան ձանձրացնել,
այն ժամանակ «զահ բազմած իմաստասէրը» ուղղակի նրանց
աքսորեց՝ — իւր երկրից դուրս քշեց: Իսկ երբ որ Պլատոնը, որ այդ
փորձով արդէն խելքի էր եկել, մի քանի տարի յետոյ, երկրորդ

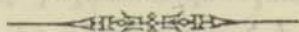
des antiken Kommunismus und Socialismus, München, 1893, I 53 էջ եւ
Drumann, Die Arbeiter und Kommunisten in Griechenland und Rom,
Königsberg, 1860, § 19.

անգամ ճանապարհ ընկաւ դէպի Սիրակուզայի արքունիքը, նա գրանով բռնակալի մէջ այնպիսի մի առեւտրութիւն առաջ բերեց, որ պէտք է ուրախանար, որ կարողացաւ իւր կեանքն ազատել և անվորձ կերպով տուն վերադառնալ:

Դրանով վերջացաւ մեր իմաստասէրի քաղաքական գործունէութիւնը: Իսկ նրա ուսուցչական գործունէութիւնը շարունակուեցաւ մինչև իւր կեանքի վախճանը, որ տեղի ունեցաւ նրա ծննդեան 81-րդ տարին:

(Շարունակելի):

Թարգ. Ն. Յ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՅԱՌԱՋԱՒԻՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԸ

(Շարունակութիւն եւ վերջ):

Այս ընդգիծութիւնը, որ ժողովուրդը ցոյց է տալիս յառաջագիծութեանը, կարող էինք ստուգել և բացատրել յառաջագիծութեան իւրաքանչիւր արտայայտութեամբ, բայց մենք կըսահմանափակուենք բերած օրինակներով և կ'աշխատենք պատասխանել այս հարցին, որ բնականօրէն առաջ է գալիս. պէտք է հաւատանք ժողովրդի այս ընդգիծութեանը: Դուք ասում էք, կ'ասեն ինձ, որ երկաթուղիներից դժգոհ են մուսիկ-երկրագործները, որոնք իրենց կեանքն անց են կացնում յատակի վրայ ծխնելոյզ չուանցող խրճիթում կամ արօտի ետեից լինելով, իրենք են կարում իրենց տրեխները ու շապիկները, որոնք բնաւ գիրք չեն կարգում, երկու շաբաթը մի անգամ են միջատներով լցուած շապիկը հանում, արեւով և աքաղաղով են որոշում